

UTÓSZÓ

Több mint kétszáz pásztordalt, betyárdalt, rabéneket, klasszikus és újabb keletű balladát, helyi tragikus eseményt megéneklő dalt, s függelékként számos egyéb dalt közlünk ebben a könyvben, a népköltészet elbeszélő jellegű műfajainak határáról. Ilyen anyagcsoportosításunk nem véletlen. Bár a közölt dalok zömmel a balladák köré csoportosulnak, célunk mégsem egy-egy, olykor élesen nem is könnyen körülhatárolható műfaj figyelme, hanem a napjainkban még fellelhető elbeszélő népdalanyag bemutatása, annak szinte keresztmetszetét követve a határértékekig.

Valamennyi dalunk első közlés, néhány tanulmányi hivatkozást, idézetet leszámítva. Gyűjtési területük Vajdaság 27 faluja, városa, a Tisza mindkét oldalán, azaz Bácska és Bánát, egyetlen szerémségi dal kivételével. A terület góca Zenta. A közölt anyag tehát elsősorban a *Zentavidéki népballadák* (1960) húsz, s a *Száraz kútgém, üres válú* (1966) negyvenegynéhány ilyen dalt tartalmazó anyagával képez egységet. A Zenta vidéki gyűjtőmunka így egyre növekvő rádiusszal kapcsolódik Vajdaság szellemi néprajzának feltérképezésébe.

Nem véletlen, hogy közölt anyagunk jelentős részének adatközlői a legősibb foglalkozásból, pásztorkodásból éltek vagy élnek ma is, vagy azzal tartanak szoros kapcsolatot. Három juhászdinasztia: a csókai Bankák, az oromhegyesi Balázsok s a moholi Zélityek több családtagja énekelt nekünk, Szécsényi István, Gyarmat György szintén juhászok voltak, Törteiné, Mangurásné pedig juhászlány, juhászné, birkanyíró asszony. Hagyományörzésük sok (74) itt közölt dalt tartott fenn a lejegyzésig, az eddig közölt, vagy kéziratot anyagot nem számítva, közel sem csak a pásztordalok kategóriájából.

A pásztorkodás, ez a török korban vidékeinken domi-

náns, néhány évtizede még jelentős foglalkozás ma már szinte kizárólag a juhászatra korlátozódik, a gyors megszűnés útján. Az emberemlékezettel befogható idő óta tartó, négy, öt, sőt több generációt felölelő, ma még fennálló juhászdinasztiák legújabb leszármazottai már (szinte szabályszerűen) nem folytatják a legeltetést. Ez a múltjára s általában magára büszke, rátarti emberfajta szinte természetszerűleg nem vállalja az eltolódott társadalmi hangsúly következtében beállt helyzetben az ősi szakma folytatását, alkalmi juhászokra hagyva azt.

Valamennyi adatközlőnk, hétköznapi életüket tekintve, a névtelen kisemberek sokaságából való. Illesse őket közsőnet kultúrhagyományaink itt közreadott részlegének megőrzéséért.

Könyvünk anyaga a balladák köré csoportosul. „Lázás drámaisággal iramló történetek ezek — szaggatottan, tömören, párbeszédekkel átszőtt s többnyire tragikus eseményeket mondanak el” — írja Csanádi—Vargyas.

Európai műfajról van szó, mely másutt nemigen alakult ki, itt azonban egy-egy, sokszor azonos témakörből származó ballada fellelhető Európa számos népénél. Eredetük a középkorba nyúlik, teremtőjük az európai jobbagyparasztság. Meséjük bárholnan eredt, lényegükké vált a „sűrített valóság”, túlfeszített, súlyos, költői végletekben példázva a tipikust, az emberit, egy-egy eseményen keresztül. Az emberek, tragédiák egymásnak feszülése mindig egy bizonyos helyzetből fakad: a balladának társadalmi mondanivalója van. Előadásmódja szaggatott, a költői dráma legtömörebb nyelvén, helyenként a nagyon messze múltba, a honfoglalás előtti pogánykorba nyúló formulák beépítésével.

A múlt idő viszonylatában, egy-egy közölt dal, ballada keletkezési idejét tekintve sok évszázadot ölel fel ez a könyv. A középkor évszázadainak pontosan ma már meg nem határozható esztendejétől, melyben egy-egy, később balladává vált esemény lejátszódott, a múlt század végéig, a sokszor órára meghatározható helyi esemény dallá sűrűsödéséig, de annál közelebb is, ahogy

az élő népdalban a szövegek, dallammá alakulnak. Helyi balladánk szereplői ott éltek, ahol ma mi élünk, sok esetben még emberemlékezettel befogható távolságban az időben.

Gyűjtőmunkánk idején, de főleg az utóbbi években különös gonddal kérdeztünk rá a középkori eredetű, ú. n. „klasszikus” balladákra s a jobbára szintén régi keletű rabénekekre. A klasszikus balladák közül a *Szégyenbe esett lány*, a *Halálra táncoltatott lány*, a *Három árva* s a *Házasulandó királyfi* viszonylag több nehézség nélkül gyűjthető ma is, elsősorban a hatvan, legfeljebb az ötven éven felüliek ajkáról. Ennek a generációnak kihalásával ez a gyűjtés jóval nehezebbé válik. Körülbelül ez már a helyzet a *Fehér László*, a *Mérges sátán kígyó*, a *Megöl! legény*, a *Révészek nótája* című, régi keletű balladák gyűjtésénél, melyek jobbára töredékben lelhetők már fel, vagy csupán a rég vagy nemrég elhalt személyek néhány évtizeddel előbb gyakran hallott dalanyagára való hivatkozás őrzi még távolodó emléküket. („Édesanyámtú hallottan, sokat! De az mán meghalt régenn!”)

Az új keletű balladák közül némelyek, mint pl. a *Cséplőgéphe esett lány* balladája, a *Szendre báró*, a *Bakony erdő gyászba van*, stb. szinte általánosan ismertnek vehetők ma is a Zentához közel eső vidéken, a Tisza mindkét oldalán.

A közzétett anyag hozzávetőleg két évtized gyűjtési anyagából jött össze. Sokat gyarapított rajta az 1971—73-ban Zentán, „Tiszából a Dunába folyik a víz” címmel megrendezett magyar népdalvetélkedő, mely tíz falu 185 énekesét szólaltatta meg, s melyen 660 népdal hangzott el az elődöntők s a két döntő során a több mint négyezer hallgató előtt. A vetélkedőt előkészítő s a közben végzett gyűjtőmunka sok balladaváltozatot is felszínre hozott. A megfelelő mennyiségű lírai dalanyagot külön könyvben tervezzük közreadni.

Célunk: egy vidék népdalanyagának feltárása, s ezen az úton új eredmény ez a könyv. Egy ilyen jelegű gyűjtőmunka soha nem lehet befejezett. Ez sem az. A vaj-

dasági népdalkincs nagyon gazdag, s tájanként igen változatos — ma még. De veszendő, s elvesztése, gyűjtőmunka hiányában, végleges.

*

Gyűjteményünket elsősorban szövegük műfaja szerint csoportosítottuk pásztordalokra, betyárdalokra, rabénekekre, balladákra, vidám balladákra s egyéb epikai jellegű dalokra, s csak így, műfajokon belül végeztünk külön csoportosításokat, egy-egy műfaj, pl. a balladák egyéb rendszerei szerint. E gyűjtemény valamennyi tagját dallammal gyűjtöttük, úgy is adjuk közre, egy kivételével, ahol az adatközlő a dallamra nem tudott visszaemlékezni, s kivéve az azonos dallamon énekelt balladákat, ahol a szövegváltozatokat az azonos dallam alá, illetve után soroltuk. A dallamok csak egy-egy műfajon belül (pl. a pásztordalok) hatottak lényegesen a csoportok kialakítására, lévén, hogy a sok szöveg olykor azonos dallamon, szinte természetszerűen kapcsolódik egymáshoz. Egy-egy dallam közeli vagy távolabbi változata azonban egymástól függetlenül, több helyen is fellelhető ebben a füzetben, mint különböző műfajokba sorolható szövegek dallama, s csak a jegyzetekben utalunk a dallamok egymáshoz való kapcsolataira.

A jegyzetekben elsődlegesen az eddig kiadott „Zentai füzetek” anyagára hivatkozunk, szervesen összetartozónak tartva az eddigi két epikai füzet s az itt közreadott epikai gyűjtemény dalainak nagy részét. Ezt főleg a jórészt azonos gyűjtési terület indokolja s az a szándék, hogy az adott gyűjtési terület népdalanyagát (ezúttal annak epikai jellegű részét) a fokozatos feltárás eredményei szerint, de a teljességre való törekvés állandó igényével mutassuk be. Az egyre szélesedő gyűjtési terület, úgy véljük, ezt az igényt lényegesen nem befolyásolhatja. Természetesnek tartottuk viszont, hogy a jegyzetelésben az egyéb vajdasági balladaközléseket is figyelembe vegyük, a felsorolt forrásmunkák szerint.

Összevetéseinket a Kálmány Lajos által gyűjtött szövegekkel egyik elsődleges, öröms és izgalmas feladatunknak tartottuk. Ilyenné tette ezt a munkát a sok esetben azonos gyűjtési terület, a két gyűjtés között eltelt száz esztendő, s az a rejtett, de állandóan jelen levő kérdés, hogy az azonos szövegek vagy szövegrészek alapján vajon hány esetben vonhatnánk le bármilyen következtetést a Kálmány-szövegek akkori dallamával kapcsolatban?

Noha az egy-egy község népdalanyagában fellelhető nyilvánvaló eltéréseket a lakosság különböző eredetére való tekintettel természetesnek vesszük, és hangsúlyozottan számon is tartjuk (palóc, jász, kún, Zenta vidék, „szögedi” kirajzású bánáti falvak, stb.), az egész vajdasági magyar nyelvterület földrajzilag mégis kis egység. Ennek ellenére, a területünkön még fellelhető népdal s az egyéb szellemi szájhagyomány összegyűjtésére, megmentésére irányuló gyűjtői lemaradások miatt a veszteségek nagyon sokszor véglegesek, s adósságaink megnyugtatóan nem csökkennek ma sem.

Mind a dallam, mind a szöveg lejegyzésében a magnetofonszalagra rögzített forma szolgált alapul. A dallamot g-re transzponáltuk, a szövegírásban a fonetika általánosan elfogadott szabályait követtük, különösen az egy-egy területre jellemzőnek tartott „ë” és „ö” használatára figyelve. A dunatáji községek specifikus nyelvi jellegzetességeit a magánhangzóejtés útvesztőin technikai okokból nem tudtuk követni.

A dallamvariációkat mindjárt a dallam alatt, vagy a jegyzetekben jelöltük. Ahol a variációk jelzése a szabad énekstílus miatt olyan terjedelmű lenne, hogy zavarólag hatna, s emellett nem sokban különbözne a teljes szöveg dallam alatti közlésétől, ott ez utóbbi módszert választottuk.

Helyenként a következő munkákra hivatkoztunk, jobbra rövidítésekkel:

- Z. N. = Burány Béla: Zentavidéki népballadák, 1962. Zenta
- SzKÜV = Burány Béla, Fábri Jenő, Tripolszky Géza: Száraz kútgém, üres válú, 1966. Zenta
- Két szív. = Burány Béla, Fábri Jenő: Két szivárvány koszorúzza az eget, 1969. Zenta
- Katonadalok = Burány Béla, Fábri Jenő, Tripolszky Géza, Bodor Géza: Rukkolnak a szép zentai legények, 1971. Zenta
- H. N. = Kiss Lajos: Hargosi népdalok, 1974. Zenta
- Kálmány 1. (I. és II. kötet) = Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld virágaiból, 1877. Arad
- Kálmány 2. I. = Kálmány Lajos: Szeged Népe. I. kötet. Ős Szeged Népköltése, 1881. Arad
- Kálmány 2. II. = Kálmány Lajos: Szeged Népe II. kötet. Temesköz Népköltése, 1882. Arad
- Kálmány 2. III. = Kálmány Lajos: Szeged Népe. III. kötet. Szeged vidéke népköltése, 1891. Szeged
- Kálmány 3. = Kálmány Lajos: Alföldi Népballadák. Kálmány Lajos népköltési hagyatéka, Budapest, 1954 (Ortutay szerk.)
- Ecsedi—Bodnár = Ecsedi István, Bodnár Lajos: Hortobágyi pásztor- és betyárnóták, 1927. Debrecen
- Csanádi—Vargyas = Csanádi Imre, Vargyas Lajos: Röpülj, páva, röpülj, 1954. Budapest
- Bartók = Bartók Béla: A magyar népdal
- Kerényi = Kerényi: Népies dalok, Budapest, 1961
- Szentirmay = Kerényi: Szentirmay Elemér és a magyar népzene, 1966. Bp.
- Ortutay—Kriza = Ortutay Gyula, Kriza Ildikó: Magyar Népballadák, 1968. Budapest (Dallam nélkül)
- Kallós = Kallós Zoltán, Szabó T. Attila: Balladák könyve, 1970. Kritérion, Bukarest
- HITK, 4. II. évf. 1970 = Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, Paksa Katalin: Kálmány Lajos nyomában a Bánáton
- HITK, 7. III. évf. 1971 = Katona Imre, Pataki András: Kopácsi népballadák (Dallam nélkül)

- HITK*, 15. V. évf. 1973 = Tóth Ferenc: A halálra táncolatott lány ballada továbbélése Észak-Bánátban
- HITK*, 15. V. évf. 1973 = Katona Imre: Észak-Bánáti betyárballadák
- Gombosi népballadák = Kovács Ilona, Matijevics Lajos: Gombosi népdalladák, Hungarológiai Intézet kiadása, 1975. Újvidék
- Járdányi — Járdányi: Magyar népdaltípusok, I. és II. kötet.
- K—V. = Kodály: A magyar népzene. A példatárat szerkesztette Vargyas Lajos, Budapest, 1971
- Kiss Lajos: 108 magyar népdal, Bp. 1943
- Szendrei, Dobszai, Vargyas: Balladáink kapcsolatai a népénekekkel. — *Ethnographia*, 1973. 4. sz.

A gyűjtők nevét a következőképp rövidítettük:

- Dr. Burány Béla: B. B.
Bodor Anikó: B. A.
Tripolszky Géza: T. G.
Bodor Géza: B. G.

